

УДК 81'373.611:525:162.2

I. В. Ступак

СЕМАНТИКА ПОХІДНИХ КАУЗАТИВНИХ ДІЄСЛІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ “КАУЗУВАТИ БУТИ У МІСЦІ” (на матеріалі німецької та української мов)

Семантика похідних каузативних дієслів зі значенням “каузувати бути у місці” розглядається в аспекті системного підходу до вивчення лексики. Похідні каузативні дієслова локативної семантики характеризуються як загальносистемними, так і специфічними рисами, що зумовлено особливостями дієслівної системи німецької та української мов.

Ключові слова: похідні каузативні дієслова, локативність, семантична структура.

Семантика производных каузативных глаголов со значением “каузируют быть в месте” рассматривается в аспекте системного подхода к изучению лексики. Являясь частью глагольной системы, производные каузативные глаголы со значением локативности имеют как общесистемные, так и специфические признаки, обусловленные особенностями немецкого и украинского языков.

Ключевые слова: производные каузативные глаголы, локативность, семантическая структура.

The author examined the problems of lexical and syntactical structure of derived causative verbs with meaning “cause to be in place” as the part of general theory of linguistic study. Derived causative verbs as the members of general verbal system have their properties based on peculiarities of German and Ukrainian languages.

Key words: derived causative verbs, locatives, semantic structure.

1. Вступні зауваження. Категорія локативності пов'язана зі сприйняттям людиною навколишнього світу, просторових характеристик і відображенням його в мовленні, що зумовлює інтерес до вивчення

форм вияву локативності [1; 2; 3]. Локативні дієслова складають ядро мовних засобів, що відображають просторові відношення.

З погляду дослідження локативних дієслів німецька та українська мови дещо розрізняються. Так, в українській мові локативні дієслова розглядаються з позиції словотвору [4; 5; 6; 7; 8]. У німецькій мові локативні дієслова вивчаються з позиції семантичної структури [9], аналізуються їхні валентні й синтаксичні особливості [10], типологічні вияви локативності [11; 12; 13; 14].

Незважаючи на велику кількість праць, присвяченим локативним дієсловам, в них розглядаються лише часткові фрагменти похідних каузативних дієслів (далі ПКД), до того ж лексична і синтаксична семантика локативних ПКД у зіставному аспекті на матеріалі німецької та української мов не вивчалися, що й зумовлює **актуальність** даної роботи.

Мета дослідження полягає у вивченні семантики локативних ПКД у німецькій та українській мовах.

Матеріалом дослідження є ПКД, відібрані шляхом суцільної вибірки із словників та текстів художньої літератури німецької та української мов.

Об'єктом дослідження виступають ПКД зі значенням “каузувати бути в місці” у німецькій та українській мовах.

У широкому розумінні до локативних дієслів відносяться дієслова руху, позиційні та дієслова переміщення [11: 102]. Існують підходи, які розмежовують поняття руху і переміщення [12: 60; 9: 121–122; 10: 759–762]. Так, до дієслів руху (Obergruppe der Bewegungsverben) відносять дієслова, які вказують на спосіб зміни розташування і позначають “хаотичний” рух, наприклад, *йти*, *повзати*, а дієслова переміщення (Fortbewegungsverben) вказують на певне направлення руху щодо певної точки, наприклад, *залишати*, *підходити* [9: 25]. Згідно з таким розумінням дієслова переміщення характеризуються чотирма структурними елементами, до яких відносяться вихідний пункт, кінцевий пункт, шлях і напрямок.

Локативні ПКД описуються загальною ФТ “Х дією Vcause каузує Y бути / не бути в місці Loc”, де суб'єкту каузації X відповідає семантична роль Ag, Vcause представлено локативним ПКД, об'єкту каузації Y відповідають семантичні ролі Pat або Ob, локативному учаснику відповідає семантична роль місця Loc [15: 234].

2. Словотвірна семантика ПКД зі значенням “каузувати бути в місці”. Група ПКД зі значенням “каузувати бути в місці” посідає друге місце за частотністю в обох мовах дослідження, пор.: у німецькій мові вони становлять 30,6 % від загальної кількості локативних ПКД, в українській — 31,9 %. Локативні ПКД зазначеної семантики виявляються поширенішими в українській мові, ніж у німецькій, як у парадигматиці, так і в синтагматиці.

До складу цієї групи локативних ПКД входять префіксальні віддієслівні ПКД зі значенням “каузувати бути в місці” та відіменникові ПКД зі значеннями “каузувати бути в місці, названому мотиваційним іменником”, “каузувати бути у документі, названому мотиваційним іменником”.

Вони займають третє місце за продуктивністю в обох мовах, пор.: у німецькій вони складають 26,0 % від загальної кількості локативних ПКД, в українській — 28,9 %. У синтагматиці ПКД зазначеної семантики виявляють більшу поширеність, ніж у парадигматиці, і посідають друге місце за частотністю: у німецькій мові — 30,6 %, в українській — 31,9 %.

До складу локативних ПКД зі значенням “каузувати бути в місці” входять переважно відіменникові ПКД, а віддієслівні ПКД складають незначну кількість цієї групи (див. табл.1). Такий частиномовний склад локативних ПКД цієї групи призводить до превалювання ПКД без додаткових ознак. Локативні ПКД із додатковими ознаками “спосіб” і “множинність” (тільки в українській мові) відмічено тільки 3-поміж віддієслівних ПКД (див. табл.1).

2.1. Локативні ПКД зі значенням “каузувати бути в місці” без додаткових ознак. Як свідчать дані таблиці 1, локативні ПКД без додаткових ознак складають у німецькій мові 90,4 % від загальної кількості цієї групи, в українській — 56,3 %. Така кількісна розбіжність зумовлена продуктивністю в українській мові біпрефіксації та наявністю спеціалізованих префіксів зі значенням “множинності”.

2.1.1. Словотвірна семантика. До складу локативних ПКД без додаткових ознак входять відіменникові ПКД зі значенням “каузувати бути в місці, названому мотиваційним іменником”: *die Garage* ‘гараж’ → *garagieren* ‘in die Garage einstellen’ ‘ставити в гараж’; *das Quartier* ‘квартира’ → *quartieren* ‘in einem Quartier unterbringen’ ‘розмістити у квартирі’; *госпіталь* → *госпіталізувати* ‘поміщати хворого в госпіталь

або лікарню для лікування'; *парк* 'місце стоянки певних транспортних засобів' → *паркувати* 'ставити (автомобіль) на стоянку', а також відіменникові ПКД зі значенням "каузувати бути зафіксованим в документі, названому мотиваційним іменником", наприклад: *die Matrikel* 'список зарахованих у вищий навчальний заклад' → *immatrikulieren* 'in die Matrikel einer Hochschule aufnehmen' 'внести до списку зарахованих у вищий навчальний заклад'; *das Buch* 'бухгалтерська книга' → *verbuchen* 'in die Geschäftsbücher eintragen' 'внести до бухгалтерської книги; *акт* → *актувати* 'вносити, вписувати в акт'; *реєстр* → *реєструвати* 'вносити, вписувати в реєстр'.

Таблиця 1

Семантична класифікація локативних ПКД зі значенням "каузувати бути в місці" в німецькій та українській мовах

Наявність/відсутність додаткових ознак	Категорійне значення МО				Всього	
	Дієслово		Іменник			
	Німецька	Українська	Німецька	Українська	Німецька	Українська
Без додаткових ознак	45 (20,7 %)	20 (10,9 %)	152 (69,7 %)	83 (45,4 %)	197 (90,4 %)	103 (56,3)
Спосіб	21 (9,6 %)	51 (27,9 %)	—	—	21 (9,6)	51 (27,9 %)
Множинність	—	29 (15,8 %)	—	—	—	29 (15,8 %)
Разом	66 (30,3 %)	100 (54,6 %)	152 (69,7 %)	83 (45,4 %)	218 (100 %)	183 (100 %)

2.1.2. Семантичні ролі. Локативні ПКД зі значенням "каузувати бути в місці" описуються загальною ФТ "X дією V_{cause} каузує Y бути в місці Loc", де суб'єкту каузації X відповідає семантичний агент Ag, V_{cause} представлено відіменниковим або віддієслівним ПКД, у позиції об'єкта каузації Y реалізуються семантичні ролі Pat або Ob, семантична роль Loc представлена мотиваційним іменником або окремою лексемою. У межах цієї КС виявлено дві семантичні моделі Ag-V_{cause}-Ob-Loc (див. речення (1)) і Ag-V_{cause}-Pat-Loc (див. речення (2)) (див. табл.2).

Для німецьких ПКД зі значенням "каузувати бути в місці" притаманна семантична модель Ag-V_{cause}-Ob-Loc, пор.: у німецькій мові вона становить 40,4 %, в українській — 11,6 % (див. табл. 2):

Таблиця 2

**Семантичні моделі локативних ПКД зі значенням
“каузувати бути в місці” в німецькій та українській мовах**

Семантичні ознаки локатив- них ПКД	Семантичні моделі локативних ПКД зі значенням “каузувати бути в місці”												Всього	
	Ag-Vcause-Ob -Loc		Ag-Vcause -Pat — Loc		Ag-Mode- Vcause-Ob- Loc		Ag-Mode-Vcause -Pat- Loc						Нім. (%)	Укр. (%)
	Нім. (%)	Укр. (%)	Нім. (%)	Укр. (%)	Нім. (%)	Укр. (%)	Нім. (%)	Укр. (%)	Нім. (%)	Укр. (%)				
Без додаткових ознак	183 (40,4)	74 (11,6)	100 (22,1)	211 (33,1)	—	—	—	—	—	—	—	283 (62,5)	285 (44,7)	
Спосіб	—	—	—	—	54 (11,9)	98 (15,4)	116 (25,6)	143 (22,4)	170 (37,5)	241 (37,8)	—	—	—	
Множинність об'єктів каузації	—	—	—	45 (7,1)	—	—	—	—	—	45 (7,1)	—	—	—	
Множинність Pat і Loc	—	—	—	67 (10,4)	—	—	—	—	—	67 (10,4)	—	—	—	
Разом	183 (40,4)	74 (11,6)	100 (22,1)	323 (50,6)	54 (11,9)	98 (15,4)	116 (25,6)	143 (22,4)	453 (100%)	638 (100)	—	—	—	

(1) *Sie... versuchte sich zu erinnern, wo sie Rolfs Wagen, geparkt hatte, ...* (Frisch 1994: 260) 'Вона.... намагалася згадати, де вона припаркувала авто Рольфа ...'. Локативне відіменникове ПКД *parken* 'ein Fahrzeug auf einem Platz abstellen' (DUW: 1122) 'поставити авто на стоянку' утворено від іменника *Park* 'місце для парковки', яке вказує на Лос. Речення (1) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений особовим займенником *sie* 'вона', дією *cause parken* казує Об, представлений посесивною групою *Rolfs Wagen* 'машина Рольфа', бути в місці Лос, на яке вказує мотиваційний іменник *Park* 'місце для парковки'.

Для української мови, навпаки, характерна семантична модель Ag-*cause*-Pat-Лос, пор.: відповідно 33,1 % і 22,1 % (див. табл.2):

(2) *Це недолугий Амурат... ув'язнив його до темниці* (Іваничук 2006: 83). Відіменникове ПКД *ув'язнювати* 'поміщати у в'язницю' (ВТС: 1494) утворено від мотиваційного іменника *в'язниця*, який вказує на Лос, але в реченні (2) його реалізовано окремою лексемою *темниця*. Речення (2) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений власним іменником *Амурат*, дією *cause ув'язнювати* казує Pat, репрезентований особовим займенником у знахідному відмінку *його*, бути в місці Лос, яке представлено сполученням прийменника з іменником *до темниці*.

2.2. Локативні ПКД із додатковими ознаками

2.2.1. Локативні ПКД із додатковою ознакою "спосіб". Локативні ПКД із додатковою ознакою "спосіб" складають у німецькій мові 9,6 % від загальної кількості цієї групи, в українській — 27,9 % (див. табл. 2).

Словотвірна семантика. Локативні ПКД із додатковою ознакою "спосіб". У німецькій мові вони утворені від дієслів руху або мовлення за допомогою префікса *her-, hin-, ein-*: *beordern* 'викликати' → *herbeordern* 'an den Ort des Sprechenden beordern' 'викликати до мовця'; *rufen* 'кликати' → *herrufen* 'an den Ort des Sprechenden rufen' 'викликати до мовця'; *laden* 'запрошувати' → *einladen* 'höflich zu einem Besuch, Aufenthalt bei sich auffordern' 'запрошувати до себе у гості'.

В українській мові, як і в німецькій, додаткова ознака "спосіб" репрезентована у значенні мотиваційного дієслова, від якого утворено локативне ПКД за допомогою префікса *ви-, за-*: *звати* → *визвати* 'голосом пропонувати, просити з'явитися в призначене місце'; *кликати* → *закликати* 'кликати, запрошувати кого-небудь прийти кудись';

вести → привести 'супроводжуючи, примушувати йти з собою куди-небудь'.

2.1.3.2. Семантичні ролі. Локативні ПКД із додатковою ознакою "спосіб" відрізняються від похідних без додаткових ознак наявністю семантичної ролі Mode, яка представлена мотиваційним дієсловом руху або мовлення. Для обох мов притаманна семантична модель Ag-Mode-Vcause-Pat-Loc, яка становить у німецькій мові 25,6 %, в українській — 22,4 % (див. табл. 2):

(3) ... *der Musikmeister lud ihn ein, ... und einige Tage sein Gast zu sein* (Hesse 1998: 57) '... диригент запросив його до себе, ...і декілька днів бути його гостем'. Віддієслівне ПКД *einladen* 'höflich zu einem Besuch, Aufenthalt bei sich auffordern' (DUW: 403) 'запрошувати до себе у гості' утворено від мотиваційного дієслова *laden* 'запрошувати', яке вказує на спосіб каузації — "вербально", а префікс *ein-* уточнює місце запрошення Loc, яке збігається з місцем знаходження агенса, тобто 'до себе у гості'. Речення (3) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений іменником-істотою *Musikmeister* 'диригент' у спосіб Mode "вербально", на що вказує семантика мотиваційного дієслова, дії Vcause *einladen* каузує Pat, представленого особовим займенником у знахідному відмінку *ihn* 'його', бути в місці Loc 'до себе у гості', яке, по-перше, вказано в значенні ПКД і збігається з місцем знаходження Ag *Musikmeister*, по-друге, підкреслено контекстом висловлювання, зокрема *sein Gast zu sein* 'бути його (Ag *Musikmeister*) гостем'. Таким чином, незважаючи на те, що ПКД *einladen* утворено не за допомогою префіксів, які реалізують "категорію суб'єктивної орієнтації", семантична роль Loc також співвідноситься зі знаходженням агенса.

2.2.2. Локативні ПКД із додатковою ознакою "множинність" відмічено тільки в українській мові в 15,8 % (див. табл. 2.).

2.2.2.1. Словотвірна семантика. Додаткова ознака "множинність" передбачає множинність об'єктів каузації або множинність місць. Основним засобом вираження значення "каузувати множинність об'єктів/суб'єктів бути у місці" виступають префікси *po-*, *poza-*: *poza-ganяти* 'примусити всіх чи багатьох увійти куди-небудь', а значення "каузувати множинність об'єктів/суб'єктів бути в різних місцях" передано префіксом *poroz-*: *poroz-kидати* 'розкидати в різні боки все чи багато чого-небудь; *poroz-kладати* 'розкласти по різних місцях все чи багато чого-небудь окремо один від одного, в різних місцях'.

2.2.2.2. Семантичні ролі. Локативним ПКД зі значенням “каузувати множинність об’єктів/суб’єктів бути у місці” і “каузувати множинність об’єктів/суб’єктів бути в різних місцях” характерна семантична модель Ag-Vcause-Ob/Pat-Loc (див. табл. 2), у якій реалізація семантичної ролі Ob або Pat зумовлена контекстом:

(4) *Де ж ті красуні, за якими ти порозсилав гінців по всіх містах країни?* (Іваничук 2006: 79). Локативне ПКД *порозсилати* ‘розіслати в різні місця всіх чи багатьох, усе чи багато чого-небудь’ (ВТС: 1070) передбачає можливість реалізації Ob або Pat, а префікс *по-* передбачає множинність об’єктів каузації, а префікс *роз-* — множинність Loc. Речення (4) відображає ситуацію, в якій Ag, виражений особовим займенником *ти*, дією Vcause *порозсилати* каузує множинність Pat, представленого іменником-істотою в множині *гінців*, бути в багатьох місцях Loc, що репрезентовано сполученням прийменника з іменником у множині *по всіх містах*.

Локативні ПКД зі значенням “каузувати множинність об’єктів/суб’єктів бути у місці” також представлені семантичною моделлю Ag-Vcause-Pat-Loc, яка має місце в 10,4 % (див. табл. 2):

(5) *Москалі позабирали їх, позапирали в темник* (Мирний 2005: 118). Значення локативного ПКД *позапирати* ‘заперти, замкнути в якомусь місці, приміщенні всіх чи багатьох, усе чи багато чого-небудь’ (ВТС: 1016) передбачає семантичні ролі Pat або Ob, однак контекст речення (5) конкретизує реалізацію саме Pat, а на множинність вказує семантика префікса *по-*. Речення (5) відображає ситуацію, в якій Ag, представлений іменником-істотою *москалі*, дією Vcause *позапирати* каузують множинність Pat, вираженого займенником *їх*, бути в місці Loc, вираженим сполученням прийменника з конкретним іменником *в темник*.

2.4. Особливості локативних ПКД зі значенням “каузувати бути в місці”. Порівнюючи кількісні показники цієї групи, можна відзначити їхню більшу частотність у синтагматиці порівняно з їхньою продуктивністю в парадигматиці, пор.: відповідно друге і третє місця (див. табл. 1).

Відмінною рисою локативних ПКД зі значенням “каузувати бути в місці” є домінування похідних без додаткових ознак, що зумовлено кількісною перевагою відіменникових над віддієслівними ПКД у складі цієї групи (табл. 2).

Порівнюючи кількісні показники локативних ПКД без додаткових ознак зі значенням “каузувати бути в місці” в обох мовах, можна констатувати, що в українській мові їх значно менше (табл. 2). Така кількісна розбіжність зумовлена продуктивністю в українській мові біпрефіксації та наявністю спеціалізованих префіксів зі значенням “множинності”.

Відмінною рисою українських локативних ПКД є реалізація додаткової ознаки “множинності”, яка може відноситися як до об’єктів каузації, так і каузованого місця (речення (1), (2)). Таким чином, розрізняються ПКД зі значенням “каузувати множинність об’єктів бути в різних місцях” і “каузувати множинність об’єктів бути в одному місці”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондарко А. В. Вступительные замечания / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность. — СПб., 1996. — С. 5–6; 52–53.
2. Падучева Е. В. Глаголы движения и их стативные дериваты (в связи с так называемым движением времени) / Е. В. Падучева. — М., 1999. — 186 с.
3. Смирницкий А. И. Об особенностях обозначения направления движения в отдельных языках (к методике сопоставительного изучения языков) / А. И. Смирницкий // Иностраный язык в школе. — 1953. — № 2. — С. 2–14.
4. Городенська К. Г. Відміненне суфіксально-префіксальне дієслівне словотворення в сучасній українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавчі студії. — К. : Наук. думка, 1976. — С. 11–18.
5. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. — К. : Наукова думка, 1988. — 256 с.
6. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т. М. Возний. — Львів : Вища школа, 1981. — 187 с. Гак 1996
7. Ільїн В. С. Префікси у сучасній українській мові / В. С. Ільїн. — К. : Вид-во АН УРСР, 1953. — 167 с.
8. Усатенко Т. П. Дієслова переміщення сучасної української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. П. Усатенко. — Л., 1970. — 16 с.
9. Maienborn C. Position und Bewegung: Zur Semantik lokaler Verben / C. Maienborn // IWBS Report 138. — 1992. — S. 120–143.
10. Wunderlich D. Raum, Zeit und das Lexikon / D. Wunderlich // Sprache und Raum. Psychologische und linguistische Aspekte der Aneignung und Verarbeitung von Räumlichkeit. Ein Arbeitsbuch für Lehren und Forschung. — Stuttgart : Metzler, 1985. — S. 66–89.
11. Майсак Т. А. Типологія граматикизації конструкцій с глаголами движения и глаголами позиции / Т. А. Майсак. — М. : Языки славянских культур, 2005. — 480 с. Неядяков 1961

12. Плуґнян В. А. О специфике выражения именных пространственных характеристик в глаголе: категория глагольной ориентации / В. А. Плуґнян // Исследования по теории грамматики. Грамматикализация пространственных значений в языках мира. — М., 2002. — Вып. 2. — 176 с.
13. Шамне Н. Л. Семантика немецких глаголов движения и их русских эквивалентов в лингвокультурологическом освещении / Н. Л. Шамне. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. — 392 с. Gerling, Orthen 1979.
14. Hess K. Verb und Direktivum. Ein Beitrag zum Deutsch-Spanischen und Spanisch-Deutschen Sprachvergleich / K. Hess. // Bonner Romanische Arbeiten. — Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 2007. — Band 97. — 474 S.
15. Ступак І. В. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах / І. В. Ступак. — [Монографія]. — Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. — Т. 6. — Донецьк : Норд-Прес, 2010. — 470 с.

СПИСОК ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Іваничук Р. Мальви / Р. Іваничук. — Харків : Фоліо, 2006. — 228 с.
Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні? / П. Мирний. — Харків : “Фоліо”, 2005. — 350 с.
Frisch M. Stiller / M. Frisch. — Frankfurt am Main : Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1994. — 438 S.